

É R T E K E Z É S E K
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XII. KÖTET. III. SZÁM. 1884.

A REFLEXIV
ÉS
VALLÁS-ERKÖLCSI ELEM A KÖLTÉSZETBEN

S LONGFELLOW.

SZÉKFOGLALÓ

SZÁSZ BÉLA

I. TAGTÓL.

— Ára 30 kr. —

BUDAPEST, 1884.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Gelije Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárakja 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szeneci Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat Brassai Sámuelről. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolos toroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codextról. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétsziget görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárakja 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtégetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemshez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vадnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tagfelett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende. l. tagtól. 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól

A REFLEXIV
ÉS
VALLÁS-ERKÖLCSI ELEM A KÖLTÉSZETBEN

S LONGFELLOW.

SZÉKFOGLALÓ

SZÁSZ BÉLA

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Budapest, 1884. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A reflexiv és vallás-erkölcsi elem a költészetben s Longfellow.

(Felolvastatott az Akadémia 1884. okt. 6-dikán tartott ülésében.)

A midőn a m. t. Akadémia legnagyobb hálaára kötelező választása által jogot adott e hely elfoglalására s én e nagy elnézésről tanuskodó jó akarat nyújtotta jogomat ezennel igénybe venni bátorkodom: élénken érzem egyéni értékem csekélységét, az általam eddig végzett szellemi munka korlátozott voltát. Épen azért követni kívánom a kisebbeknek azt a szokását, melylyel a nagyobbak között nem egymagok jelennek meg, hanem valamely elismert tekintély ajánlását, vezetését szerzik meg magoknak s ettől remélik, hogy saját hiányaik is elnézésre találhatnak, a vezető valódi nagyságának fénye mellett.

A ki nekem ma ezt a segílyt nyújtja, e föld szerint már nem él; de még sem félek, hogy szemrehányást fog tenni, a miért vezetőmül kényszeritem. Haló porai hadd pihenjenek ott, a hova tartoznak: az anyaföld mélyén — én szelleméhez folyamodom, mely alkotásaiban nemcsak megsemmisíthetetlen, hanem föloszthatatlan is, és mégis osztályos igényt tarthat hozzá az egész emberiség nagyja és kicsinye egyaránt, kiből a mennyi szellem lakozik, akkora mértékben érezvén közösséget az eszmék határtalan birodalmának souverainjeivel.

Longfellow, kit a londoni *Athenaeum* nevezett »az angol szavú költők között, korában (Tennyson-t sem véve ki) a legnépszerűbb«-nek ¹⁾ s ki az 1872. év legnagyobb halottjai közé tartozott, náluk sem épen ismeretlen. Ács Zsigmond, Greguss

¹⁾ The Athenaeum. 1882. I. 412.

Gyula, Szász Károly, Lévy József, Tolnai Lajos, Thaly Kálmán, Balogh Zoltán, Dömötör János, Lőrinczi (Lehr) Zsigmond, Hegedüs István s magam már számos kisebb költeményét fordítottuk nyelvünkre; ezen kívül Jánosi Gusztáv az *Arany legendát* nyújtotta magyarul ¹⁾, Bernátsky Ferencz pedig a *Hiawatha-Éneket*. ²⁾ De bármily sok oldalról mutatták is e fordítások Longfellow műveit, a költőt, a maga írói egyéniségének egészében, teljes képét az ő költészetének, s a mennyiben a nyilvánosság elé tartozik: magának az embernek. még ez ideig sem ismeri a magyar irodalom, illetőleg nem tud felőle többet, mint a mennyit az a néhány rövid hirlapi ismeretetés, életrajzi vázlat nyújt, melyek róla eddig megjelentek s melyek között, a fájdalom, oly kora gyászvéget ért Dömötör Jánosé tünik ki jellemzetessége, tiszta és helyes ítélete által.³⁾

Irodalmunk e hézagát kívánnám én betölteni s ha vállalkozásom bármily főlegesen ütne is ki, a vállalkozás maga felkelthette lesz az avatottabbak ösztönét a helyreigazításra, pótlásra, kiegészítésre, hogy a világ-irodalom többi nagy alakjai sorában, Longfellow se legyen nálunk csak félig ismert idegen, kiről csak annyit tudjunk, mint a távol templom harangjáról, ama hang-töredékek után, melyeket a szeszélyes szél, meg-megszakítva, hozzánk kalauzolt. Hadd leljen az ő sajátosan vonzó, kiválóan szeretetre méltó, igazán patriarchalis alakja az általános műveltség, az egészhez mérve oly csekély, de nekünk mindenünket tevő e szellem-csarnokában is hajlékot és otthont; hadd forrjon e kapocs által is összebb a magyar ismeret az emberiség szellem-közösségével, melynek, hogy mind inkább számottevő tényezőjévé válhattunk, épen annak köszönhető, hogy a mi nemzeti géniuszunk, minden őseredetisége mellett is, nem az elzárkozásnak, hanem a tárt nyíltságnak elfogadó szelleme, mely a magasabb eszmék csiráit, készen fogadva, saját természetének formájára idomítja át és fejleszti. S hadd történjék e honosítás épen itt, a tek. Akadémia kebelében, mely — dicsőség a nagy alkotóknak! — kezdettől fogva

¹⁾ *Budapesti Szemle*. Szerkeszti Gyulai Pál XXXIII. kötet.

²⁾ *Hiawatha*. Irta Wadsworth Longfellow Henrik, fordította Bernátsky Ferencz. Budapest, 1883. A fordító sajátja.

³⁾ *Vasárnapi újság*, 1876. 21. sz.

elsőrendű tényezője ama nagy fejlődési folyamatnak, melynek általa, keleties jellegű szervezetünk mind több és több elemét fogadja magába a nyugati kulturának s így az általános emberiségi fejlődés mind magasabb fokozataira küzdi föl magát.

A jogcízmet e vállalkozáshoz abból bátorkodom meríteni, hogy Longfellow költészetével tüzetesen foglalkozva, kisebb és nagyobb költői műveiből egy kötetre menőt fordítottam le: világhírűvé vált lyrai költeményeit majdnem kivétel nélkül, a didaxis körébe vágók közül a legkiválóbbakat, az elbeszélő fajtájuk közül néhány jellemzetest, többet sonnetjei közül, két nagyobb drámai költeményét, előhangját *Az új szavaihoz*, mely egész költészetének programmjául tekinthető s egy párt amaz ifjúkori költeményei közül is, melyeket ő, a maga szerénységében, nem ítelt méltóknak arra, hogy művei kötetes kiadásaiba fölvegye. E kötetet kitevő fordítási próbáim bevezetőjeül adom aztán igénytelen tanulmányomat a költőről és emberről, igyekeztvén teljes képét nyújtani költészetének, méltatni művei szép-értékét s kiemelni azokat a jellemzetes sajátságokat, melyek Longfellowt a világirodalom nagy halhatatlanai sorában is külön és kiváló egyénné avatták.

Most pedig bátor vagyok, a mélyen tisztelt osztály engedelmeivel, érdememen felül való kitüntetésemért újlag kifejezvéen mélyen és őszintén érzett hálámat, bemutatni e tanulmányom ama fejezetét, melynek czíme

A reflexiv és vallás-erkölcsi elem a költészetben és Longfellow.

A positiv tudomány, a maga határozott tisztaságában és következtető bizonyításai magaslatáról némi kicsinyléssel tekint alá a hit ábránd-fogalmaira, melyek a logikai bizonyítás kritériumai nélkül szükölködvén, a kijelentés hatalom-szavára szorulnak, hogy mégis biztosakká válhassanak. De mert e hatalom-szónak csak épen az engedelmeskedik, a ki akar, míg a tudomány büszkén hivatkozik beh bizonyított tételei elutasíthatatlan kényszerítő erejére, a positiv tudomány emberei birodalmuk színvonalánál messze alantabbra jelölnek egy kis földarabkát — s azt is csak kegyelemből és a gyöngébbek kedvéért — a vallás tanainak számára, fennen hangoztatva, hogy az ő fogalmaik rendszere segítette az emberiséget a természet

leigázására, míg a hit tételeivel legfőlebb a tanulatlan és értelmetlen tömeg fölött lehet uralkodni és pedig csak ideig-óráig, valamig el nem következik erre nézve is az ő világosságuk fölvirradása.

És ha már a vallásos megismerést is — melynek számára pedig tartalma és magasrendű vonatkozásai némi kiméletet biztosítanak — ily alárendelt szerepre utasítja a pozitív tudomány: mennyivel rosszabb dolga van a szép megismerésnek, mely, e szerint, a tárgy, hely, idő és körülmények, valamint a szemlélők változta szerint maga is változik; melyben, e szerint, semmi állandó, általános érvényű és feltétel nélkül való nem foglaltatik; mely a tiszta csupa relativitas homok-talajára épít, nem a valót, hanem csak annak képét, mását, többé-kevesebbé találó másolatát nyújtja; melyről nemcsak a realista angol mondja, hogy »igaznak nem igaz, mert az a legigazibb költés, a mely legjobban ámit«, hanem a legtöbbet emlegetett újkori német pantheista aesthetikus is azt vitatja, hogy csak éppen »látszat« (Schein), a mely látszat csalfa és hazug, olyan valamivel kápráztat, a mi nem valódi, a mi nem igaz, s a gondolkodás fensőbbsege éppen abban rejlik, hogy az eszmének valamely egyenkéntivel való egybeesését, mint csupa látszatot, föloldja — »tehát a szépség többé nem létezik, föl van oldva és így semmi, a mi ebben az értelemben igaz, nem nevezhető szépségnek« — a mihez mi, az egyszerű conversio útján, hozzátehetjük: és így semmi a mi szép, nem nevezhető igaznak.

Sem a vallás, mindig korlátozó, szilárd alap nélkül szükkülő és természeténél fogva homályos, sem a szép, mindig csak ámitó, a látszatot való képen árulgó megismerése, tehát, ki nem állhatja a versenyt a pozitív tudomány által nyújtott megismeréssel; mely tényt, dolgot állít elénk, úgy a mint van; mely világosságot terjeszt mindenfelé, semminek bizonyítva a vallásos képzelgés ködalakjait; rásüti a művészi alkotás darabjaira a valótalanság és ámitás bélyegét s az uralkodás kormánybotját adja kezünkbe, nemcsak a természet erőivel, hanem a hit, ábránd, önámítás phantomaival szemben is. Az emberiség valódi jótevői, tehát, többé nem hárman vannak: a prophéta, a művész és a böcs, s az Úrnak nincsen igaza, a midőn Longfellow *Az énekesek* című költeményében az ér-

zelem, az élet-küzdelem és a bűnbánat énekeseinek érdeme fölött vitázók közt ily igazat tesz:

— — — — —
 »Ne faj szerint mérd érdemét,
 Mindhárom adománya más:
 Bűbáj, erő és tanítás.
 »A három erős húr ezek,
 S a sziv, mely vélők érezett.
 Zsivaj helyett — mit visszaád:
 Hall teljes, szép harmoniát.« —

immár a prophéta csak képzeleti ködképek fogalmait hirdeti, a művész a valóságnak csak tetsző másolataival ámit és csak a böles az, ki positiv tudományának világosságával ködbe olvasztja föl mind e kisérteteket s az emberiség igazi jóltevőjé-kép megszabadít minden hiában való félelmeinktől, halgán sovárgott czéljaink lidércz-nyomásaitól s urává tesz természet-nek, magunknak és sorsunknak.

És valóban, bármily fájdalmas lemondással, a megtört hit s a kiábrándult szépérzet bármily lehangoltságával, de kénytelenek volnánk ezt az oly szép, oly vonzó egész képzelem-világot a tudomány positiv valóságának dobni oda prédául, ha maga ez a valóság tudománya csakugyan olyan positiv volna, mint az illetők hirdetni szeretik.

Mindenekelőtt, azonban, annak igazolását szeretnők a positiv tudomány férfaitól hallani, hogy megismerésök egész rendszerében, vagy akár csak legkisebb körre terjedő szakában is, mennyivel több a positiv elem, mint épen csak az, hogy a nagy természetről, vagy annak egy részecskéjéről ilyen és ilyen *képzeteket* szemlélnék és tudnak magokban a tudalom fényének világosságánál? Az adomaszerű almat látta és vizsgálta-e Newton; a spectrum segélyével vizsgált égi test anyagát szemlélte-e Bunsen; magát a villam-áramot fogta-e föl Franklin avagy pedig mind csak azokat a *képzeteket*, melyeket bennök s positiv vizsgáló társaikban a természet oly sokszerű jelenségei fölkeltettek és fölkeltének, mindnyájan arra a nélkülözhetetlen hypothesisre szorulván, hogy a mit egyedül és kizárólag látnak és szemlélnék: a képzet, valamely a valóságban is meglétező, megfelelő és vele elválaszthatatlan kapcso-

latban álló jelenséggel s a jelenség ép úgy és ép olyan valamely tárggyal függ össze? Ha ezt a föltevést, ha ezt az előfelvételt a képzet-világ és a valónak gondolt világ közötti összefüggésről és megfelelésegről magoknak meg nem engedik: minden pozitív tudásuk a természet felől csak és csupán subjectivitásuk körére szorul össze, melyből, hogy a valóság világához magoknak, tudásuknak hidat építhessenek, erre a hypothesisre szorulnak, mit, ha igénybe venni nem akarnak: akár a Berkeley tulhajtott idealismusáig is eltévelyeghetnek, vagy pedig az empirismus amaz ignoránsaihoz csatlakoznak, a kik tudományról beszélnek, de azt sem tudják, arról sem tudnak magoknak és másoknak számot adni, hogy mi a tudás?

A második tény, a melyre a pozitív tudomány embereit emlékeztetnem kell, az az általok hirdetett tétel, mely szerint a lét és valóság vallásos symbolumok, meg metaphysikai abstractiók útján való megismerésének stadiumai immár túl vannak szárnyalva, le vannak küzdve s tarthatatlanságuk ki van mutatva ugyan, de az ő pozitív megismerésök sem a világ lényegére, való mivoltára, hanem csak is a *jelenségekre* vonatkozik — s tegyük mi hozzá: a jelenségekre, úgy, a mikép azokat *képzeink*, tudalmunk fényénél, *mutatják*. Tehát, az emberi megismerésnek, talán éppen módosító, formái hozzájárultával alakult képzeinket és nem a realis valóságot; nem az égitesteket, hanem azok jelenségeit, nem a földi lét tárgyait, hanem azok tűneményeit, nem atomaik physikai, vagy chemiai tulajdonságait a magok mivoltában, hanem azok képzeti symbolumait és jelenségi látszatát lajstromozza, tehát, számunkra az úgynevezett pozitív tudomány s a létezőnek tetsző világ anyagát éppen ilyen tűnemények útján előnkbe tükröző erőkről, okokról, lényegről, saját elvénél fogva, nem tudhat s nem tudhatunk per absolutum semmit is.

És ha ez így van, a mint, hogy magok állítják s nem a dolgok, hanem a jelenségek és tűnemények tudományát hirdetik tanukban, vajon honnan merítik a jogot és igazolást arra, hogy a tűnemények és jelenségek sorából kiutasítják a valás-erkölcsi tények, az aesthetikai tárgyak és alkotások tűneményeit és jelenségeit, pozitívnak hirdessék azt a tudományt, a mely a physikai, chemiai, vagy organikus tűne-

mények képzeteiről ad hirt, ellenben fictitivnek decretálják, tudomány nevétől is megfoszszák a fogalmaknak azt a rendszerét, a mely épen annak a képzet-világnak egyik-másik meggyéről nyújt fölvilágosítást, szolgáltat tudomást, a melynek más meggyében lakoznak ama képzeteink, a melyek egyetlen tanúi és tudósítói a külvilág tüneményeinek? S mi több, míg a positiv tudomány a hypothesis hidjára szorul, ha ez ő megismerési köréhez el akar jutni, s megismerésének valódi tárgyát és anyagát mégis csak épen képzeteinek világában találja és bírja; addig a vallás-erkölcsi hit úgynevezett ábránd-fogalmi és az aesthetikai szépérzet látszatnak gúnyolt képei meg és fölfogása kedvéért nem kell semmi előfölvételhez folyamodnunk, mert hisz magunkat, sőt a positiv tudomány jelenségekre épített képzeit is, csak annyiban tudjuk és ismerjük, a mennyiben ezek ama hypothesis hidján képzet-világunkba beköltözhettek s mint letelepülő bevándorlók az őslakók: a megismerési formák és az érzelmi hatók mellett és között polgárjogot nyerhettek. Sőt *alt* is; mert épen e formák és hatók nyomják saját jellegű bélyegöket mindeme bevándorlókra, a kik ebbe a társaságba csak is e társaság törvényeinek föltétlenül meghódolás árán vétetnek föl, s bizony, a positiv tudomány minden főnhéjázása mellett is, nem sok fáradságba kerül kimutatni azokat a nyomokat, a melyeket fogalmi, tételei és következtetései épen e megismerési formák s ez érzelmi hatók benyomásaiból nyertek és öltöttek magokra, mintegy impregnáltatva azok által.

A természet érzéki tüneményeinek képzeit lajstromozza, tehát, a positiv tudomány épen úgy, mint a vallásos és aesthetikai megismerés érzelmi és akarati tüneményeink képzeit veszi jegyzékbe, különbséget közöttük csak az tévén, hogy míg amaz megismerése tárgyához csak egy előfelvétel hidján át közeledhetik, addig ez maga szemléli magában nem csak képzeit, hanem tárgyakat is; abban pedig teljes tökéletesen egyenlő sorban állanak, hogy mihelyt akár az egyik akár a másik és harmadik az egyszerű leíró lajstromozáson egyetlen nyomocskával is tulra törekszik s nem a megfelelő tünemények képei, hanem e képek tárgyai között a viszony, az összeköttetés, az okozatiság általános elveinek és kifejezett törvényeinek megállapítását kísérti meg: egyaránt a

gondolkodás. a reflexio, a fogalmainak itéletekbe foglalása, következtetések útján való továbbfűzése és a bizonyítás műveletei tisztán észbeli körére van szorítva s megismerésnek magát csak annyiban nevezheti, a mennyi mélységre, tisztaságra és határozottságra fogalmai ebben a körben szert tehetnek.

E tétel föltétlenül vitatása mellett, azonban, nem késztünk elismerni azt a tényt sem, hogy a szemlélők tulnyomó többsége sokkal inkább tájékozva érzi magát az érzéki, mintsem az érzelmi és akaratí tünemények képzetei között, annak az evidentiának alapján, mely a természet jelenségeiről alakuló képzeteink tisztább és határozottabb voltában gyökerezik s azzal a jóhiszeműséggel, mely a látszatot kész valóságnak és bizonyosságnak fogadván el, még csak számot sem tud magának adni arról, hogy mily hypothesis szerepel fölfogásában és hitében, mely mind csupa készpénz szerében számítja az érzékek által tudalma előtt fölmutatott utalványokat. De ez elismerés mellett szintoly határozottsággal vitatjuk, hogy az egyszerű lajstromozásnál mélyebben fekvő összefoglaló és törvényeket megállapító valódi megismerés bensősége, elmélyedése és így meggyőző erejüvé válása sokkal kényszerítőbb, hatalmasabb minden iskolázott szellemre nézve, mint az érzékek tanúságtétele, a mint, hogy nem az érzéki csalódásoknak, hanem a tudomány tételeinek hiszünk: a holdat nem tartjuk nagyobb-nak a horizonon, mint a zenithen, sem a stereoskop lapképeit domborn műveknek — és még kevesebb tudjuk földadni elutasíthatatlan ragaszkodásunkat az erkölcsi igazság eszméjéhez, ha mindjárt folyton a gazság sikereit látnók is látó szemeinkkel, avagy a szép eszmény fenköltségéhez, ha mindjárt vandal kezek romba tipornák is a művészetek minden alkotását s valamely rettenetes járvány egész öltökből kiölné is akár a művészi alkotás, akár a szépérzeti élvezés minden elemét.

Valóban, nincs miért a megismerés bármely fajtájú tüneményekre vonatkozó ágának elsőbbséget, rangbeli fölényt vitatni a maga részére — logikailag teljesen igazolt mozzanat épen oly kevés foglaltatik az egyikben, mint a másikban s ha egyik, vagy másik megismerendő tárgyhöz képest több, vagy kevesebb hypothesis fölvételére kényszerült, a föltételes elem mégis csak mindenikben szerepel s egyik így korlátozott isme-

retkörnek sem válik előnyére, ha a maga gyöngéit a másik gyöngéinek fülhántorgatásával próbálja feledtetni, sikerre csak az itélni nem tudóknál számíthatván.

A valódi szaktudós, ugyan, mindig hajlandó volt és lesz, a maga szűkre korlátozott vizsgálati körét mindenek fölött való értékűnek tartani, a mások körét kicsinyleni s a maga eljárási módját egyetlen biztosnak hirdetni, de a specialistának saját körében való élesebb látása nem jelenti a hasonló éleslátást a többi körben is, annyival kevesebbé valamennyi kör egész mezején, már pedig az emberi megismerés, bár hányszor szenvedte keservesnél keservesebb hajótöréseit ez egészre nézve s volt így kénytelen ismét és ismét az aprólékos részletek kiinduló pontjain elől kezdeni munkáját, mindannyiszor a tengerjáró Sinbad példáját követé, ki az évek verejtéke árán összegyűjtögetett vagyonán mindig újabb gályát szerelt föl, hogy a végtelenség ismeretlen tájaira induljon kalandos útjain, annyi és annyi hajótörés után is. Mert míg az ember ember lesz: nemcsak e csoda-természet fogja bájaival, ajándokaival és hatalmas, sőt veszélyes erőivel érdekelni, és így nemcsak a magokat pozitívoknak nevező tudományok tételeit fogja kutatni, gyarapítani; hanem legalább is oly erős érdek fogja a saját benső élete irányában is vizsgálódását lekötni, hasonló fáradhatatlansággal kutatóván, tisztázván és foglalván egybe valamennyi tünemény ismereti adatait, alapelveket, törvényeket próbálván megállapítani az erkölcs-vallási és esztetikai világnézet szilárd alapjait — sőt, emezeknek gyökere annál mélyebben ágazik szét egész valója minden porcikájába, annyira össze van szöve-fonva egyénisége, élete, családja s faja, félelmei és reményei minden tényezőjével és mozzanatával, hogy az erkölcs-vallási és széppérfzeti világnézet sokkal többször és határozottabban nyomja reá a maga bélyegét a természet-ismeretre, mint a mennyi befolyással ez amazokra lenni tud, s bár a kölcsönhatást egyik tényezőtől sem lehet a többiekre megtagadni, de viszont, minél tisztábbá válik megismerésünk korlátozottsága az érzéki világra vonatkozólag, annál erősebben fogja magát a szellem arra a körre utalva érezni, a melynek megismerési forrásai saját magának lényével esnek össze.

Maga Dowden Eduard, a ki pedig igen tartalmas iro-

dalmi tanulmányai sorában ¹⁾ *A tudományos haladás és az irodalom fölrát alatt* ²⁾ a modern tudomány befolyását kívánja a (szép)irodalomra megállapítani, elismeri, hogy e tekintetben a vezetők »legnagyobb részt újmutatások, jelek és sejtelmek«; s halár »nagynak, mélynek és kétségbevonhatatlannak« nevezi e befolyást, azért, mégis bevallja, hogy »még nem jött el az ideje, hogy lehetővé vált volna egész terjedelmében s határozottan fölfogni a tudománynak a képzelemre és az emberi érzelmekre való jelentőségét.« »A mi egyszer értelmünket, fogalmainkat jelentékenyen módosítja — mondja ugyanott — a kellő idő alatt a művészetet is átalakítja jelentékenyen. A művészet, a maga kiválóan érzékeny voltában, nem lévén közönyös semmi, akár távoli, akár közeli iránt, a mi tisztább, vagy állandóbb örömet, vagy kínt kelthet, és okozhat: mindig följúlt minden új tény fölfedezése, a régi elmélet minden módosulata által, mihelyt ezek nyíltan, vagy rejtett úton kapcsolatba léphettek az emberi indulatokkal.« Ezért bizton várja ugyan, hogy »ha nézeteink a kültermészet, az ember, múlt története, lehető jövője felől —, ha fölfogásunk Istenre és a világhoz való viszonyára nézve gyökeres átalakulásban van a tudomány által« — idővel a művészet is összhangba fog idomulni az értelem megváltozott fogalmaihoz: de viszont kénytelen azt is elösmerni, hogy »a nagy költő azért nagy s azért nyert hatalmat az emberek szelleme fölött, mivel elevenen fölfogta a világ némely kiváló tényét s az élet egynémely főtanúságát, hatalmas benyomásokat nyervén ezektől. Ő hát mélyen össze van kapcsolva az igazsággal s a maga módja szerint kutatja is az igazságot.«

Igy Dowden, s a midőn hivatkoznám rá, hogy előbb kifejtett saját gondolatmenetünk is ez elemek és tényezők általános kölcsönhatásának tételére vezetett s így forrásunk, nézetünk szerint, a valóságnak csak egyik oldalát emeli ki s azt tulságosan előtérbe állítja: akkor, másfelől, mint látók, e tekintetben nem lehet a széperzési és vallás-erkölcsi megismerés között különbséget tennünk, s így nem csak a művészet, meg a pozitív

¹⁾ Edward Dowden, L. L. D. *Studies in Literature* 1789—1877. Third edit. 1883.

²⁾ I. m. 85. s köv. II.

tudomány, hanem a művészet, meg a vallás-erkölcsiség, meg a pozitív tudomány általános kölcsönhatását kell megállapítanunk és vitatnunk, és pedig azon az imént föltárt tényleges alapon, mely embervoltunkban rejlik s mely szerint nem csak egyik vagy másik, hanem minden fajta tünemények megismerésére érezzük magunkat elutasíthatatlanul ösztönöztetve, ez ellenállhatatlan törekvésünkben pedig minden irányban szereplő korlátozottságunk által gátoltatva, mihez képest a tünemények bármelyik körének megismerése közben mindenféle előfelvételekre, kölcsönzésekre, segédeszközökre szorulunk, csak hogy bár valahogyan összeszerkeszthessük világnézetünket ama nagy végetlen, számban, tagban, terjedtségben és tartalomban határtalanának sejtett, egyetem felől, a melyet mégis egésznek és így bevégzett teljesnek, kosmosnak szeretnénk képzelni, vagy legalább követelni.

E helyen s kitűzött célunkhoz képest, nem vállalkozhatunk arra, hogy részletes elemzés útján mutassuk ki, hogy minden úgynevezett pozitív megismerésben hány százaléka foglaltatik a képzelmi, sőt érzelmi és akarati elemeknek. Elég legyen ezúttal csak rámutatnunk a tényre, hogy minden hypothesis a képzelem alkotása, már pedig nincs a természetismeretnek egyetlen köre is, a melyben bizonyos és sokszor már nagyon csekély számú lépés után hypothesisre, vagy éppen hypothesisek halmozására ne szorulna a tudomány; a materiának akár az atomismus, akár a dynamismus szerint való képzelése; a terjedtségnek akár a subjectív idealismus, akár az objectív realismus értelmében való ür alapján történő fölfogása; az erőknék, vagy talán erőnek akár külön lényeg szerint való gondolása, akár pedig az atomokkal, avagy erői központokkal való egyesítése s a jelenségi tulajdonságok és hatási mozzanatok miből és mikép való leszármaztatása; az úgynevezett anorganikus és organikus valóknak lényeg szerint meg, vagy meg nem különböztetése; a chemismus és élet viszonyának fölfogása; a fény, vagy villamosság tüneteinek alapokokra való visszavezetése, s hogy e sort tovább ne fűzzem: a physikai változásoknak pszichikaiakká való átalakulásáról szóló föltevések mind, mind telve-tömve vannak a képzelődés elemeivel, át meg át vannak szöve-fonva a képzelem finom szálaeszkáival, melyeknek összetartó ereje nélkül rendelkezhet-

nénk ugyan az egyes ismereti adatok óriási halmazával, de az egybe nem foglalt részletek ép oly kevésbé alkotnának egy egészet (világnézet), mint nem egy és egész a buza-halom s valamint ebből szükség esetén nem bírnánk éppen egy bizonyos buzaszemet kikeresni, az össze nem fűzött és kapcsolt ismereti adatok még akkora halmaza fölött sem mondhatnók úrnak magunkat soha.

És éppen így, ha nem is ekkora mértékben, szerepelnek a pozitív tudomány minden csak némileg nagyobb körre terjedő meggyében is az érzelmi és akarati s végeredményileg a valóság-erkölcsi elemek is. Maga az a szent lelkesedés, egész a martyrságig vezető szenvedélyesség, mely a tudomány minden igazi fölkentjét valódi apostollá teszi s az igazság kultuszának papjává avatja, olyan elengedhetetlen kellék a tudósban, a mely nélkül a kontár napszámoskodásnál fennebb senki, soha nem viheti. Élvi, Haszon, Én, vagy Természet, Élet, Végsz, avagy Szentség, Jóság, Igazság és Eszme néven nevezd is Istened, csak Nihilnek nem nevezheted, ha e világ s benne magad létét megtagadni nem akarod s ezzel logikai kötelezettséget vállalni az önmegsemmisítésre — avagy a baromi buta tengésre. És, a mennyi a pozitív tudomány munkásában az ő, ha tetszik, Igazságnak nevezett Istenéből lakozik, abban a mértékben mélyed benne a tudomány vallássá, ép úgy, mint a képzelem segédkezése által tudománya művészetté magasul. Mert valamint az értelem által fülhalmazott ismereti adatokat a képzelem fűzi össze, hogy egészszerű válhassanak, viszont ez egészten mélylyé, tartalmassá az érzelm és akarat szenteli, s csak a kikben Isten áldott adományaképen arányos egységbe olvadtak mind e tényezők: lehetnek ama kiválasztottjai az emberiségnek, a kik, mint látnok-művész-bölcsök,

Az idők csarnokának keltik
Léptökkel föl visszhangjait.¹⁾

Az a megkülönböztetés és elkülönítés, melyet az értelem, a képzelem és az akarat műveletei között tenni szokás, ily élesen nem a valóságban van meg, hanem a mi osztályozó hajlamunknak az észbeli eredménye, s bár e műveletek főjelle-

¹⁾ Longfellow: *A nap tejárt.*

gökhöz képest való külön elnevezése nem szükölködik elégséges alap nélkül, mindazonáltal nincs létünknek egyetlen mozzanata is, a melyben kizárólag csak mint gondolkodók, csak mint képzelődők, csak mint érzők és akarók szerepelnének. Valamint az élő szervezet csak abban a kölcsönható összefüggésben élő és szervezet, a melyben különböző létműveleteire szolgáló alkotó részei és szervei egymással közösségben vannak, s ha a növényből kiszakitjuk gyökerét, vagy szárát, vagy lombzatát, vagy virágzatát, már többé nem élő egész növény: lényünk létműveleteire szolgáló s osztályozásunk alapján különböző névvel nevezett alkotó részeit sem lehet az egész létének kockáztatása nélkül közösségekől kiszakítani, a mint hogy egyoldalú, félelges, vagy éppen beteg embernek ítéljük az olyan szerencsétlent, a kiben aránytalan túlsúlyra vergődött s fajult lelke egyik s másik irányu funkciója. Látunk ugyan itt-ott lelki mumiává aszott gondolkodót, holdvilággá hígult képzelgőt és a dolgok természetes rendjét összekuszáló rajongót, de nem is választjuk egyiket is példányképpül, hanem a szánsalom érzetével térünk ki útjokból.

Egész embernek kell, hát, annak lennie, a ki az élet bármelyik működési körében valamely érot-érot akar kigondolni, átérezni, megtenni, hogy bámuló tiszteletünkre igényt tarthasson, hogy az emberiség valódi jóltevőjévé válhasson, hogy akár mint látnokot, akár mint bölcsét, akár mint művészt elismerhessük. Krisztus életében és tanításaiban vajjon nagyon sokkal kevesebb-e a bölcsesség és poesis, mint a vallásosság? Kant philosophiája nem a legfenköltebb vallás-erkölcsi és költői ¹⁾ elemeket foglalja-e magában? Shakespeare költészetét nem a legmélyebb bölcsesség és vallás-erkölcsi tartalom emeli-e a lét legmagasabb értékei sorába?

Ha már most ez így kifejtett alapon tulajdonképi saját körünkhöz fordulunk: a művészetet bizonynyal nem fogjuk kizárólag a képzelem régiójában fekvőnek állítani, mint a mely semmi igazságot sem foglalna magában és a minden valódiság nélküli csalfa és hazug látszattal kívánna kápráztatni, hanem az alkotásaiban foglalt tartalmat éppen abban a mértékben fogjuk realisnak ismerni, mint a mennyire valódinak vitatjuk

¹⁾ Lásd p. o. a kötelességhez szölv dithyranbusát, Hartenstein-kiadás. V. k. 91. l.

a természet alkotásait, s ha emezek formáiról szépérzeti itéletünk saját tartalmuknak való megfelelések alapján a szép jelzőt mondja ki, ugyanazon az alapon kell a műalkotások szépségét is vizsgálunk, meghatároznunk és elismernünk. A jellemző görög nyelv nem alap és ok nélkül nevezi egyazon néven: *ποιητής*, a mindenek teremtetőjét és az emberi szellem-művek alkotóját, mert mint az saját eszméinek adott megfelelő és így szép formát a világegyetemben, melynek egyes részleteit csak a mi emberi szemmel néző értelmünk látja rútnak — a mint, hogy a legfenségesebb festmény egyes ecsetvonásaiban sincs semmi szép — s a mennyiben a világ egész képét átbirjuk tekinteni, a részletek legtökéletesebb összhangját szemléljük benne: az emberi *ποιητής* is megfelelő formába igyekszik idomítani a maga eszméit, miut tartalmat, s a mennyiben ez a forma ennek a tartalomnak az egyes műdarabokban megfelel, annyiban ő is a szépet juttatta érvényre, s ha talán nem is a teremtető, de az alkotó nevét bizonynyal megérdemli. És viszont, a mennyiben az emberi alkotó eszméi összeesnek az isteni teremtető eszméivel, annyiban örököt és tökéleteset alkotott ő is, míg a mennyiben az emberi szépalkotások az örökkévalóság és tökéletesség nélkül szükölködnek: nem az örökkévalóság és tökéletesség lételét czáfolják, hanem az ember korlátozottságát bizonyítják. A relativitás tehát nem az örök és tökéletes tartalom: az eszmék, hanem az emberi, korlátozott, alakítás: a forma terhére esik, s ha a mi megismerésünk, mivoltunknál, fogva mindig csak viszonylagos marad is e körben, maga a megismerés tárgya nem szükségkép hordozza e félegességet magában.

Azt a tartalmat, már, mit a művészetek a megfelelő anyag idomított formái útján igyekeznek kifejezésre juttatni s ez által az általánost épen egy bizonyos egyenkintiben szemlélhetővé, fölfoghatóvá tenni, nyilván a képzelem részleteket egészbe foglaló működése fogja meg s ha nem teremti is a szó valódi értelmében, de igenis alkotja; de ez alkotás alkotó elemeit minél inkább a valóságból merítette, a természet, az élet, az érzelem és gondolat világából gyűjtötte; minél inkább a lényegre, a gyökerre és benső mineműségekre ható kapcsolatokba foglalja és ez által minél igazabb és a valóságnak megfelelőbb képpé dolgozza föl: alkotása annál művészebb, műdarabja an-

nál szebb, állandóbb és tökéletesebb lesz. Azok az úgynevezett művészek, a kik alkotásuknál tulnyomó részben a képzelemre bizzák magokat, ép oly kevésbé állíthatnak elő tartalmas, valóságra törő szellemünket kielégítő és így szépérzetet keltő darabokat, mint a mily fárasztó, untató, sőt legtöbbször fölháborító munkát végeznek azok, a kik egyszerűen a valót másolják érdes tüneményeiben, meztelen realitásában s a felület részletei által annyira lebilincseltetik figyelmüket, hogy a mindig mélyen fekvő eszmei igazság és benső lényegi összefüggés szövedékeibe fényt tekintet nem vethetnek és alkotásuk útján vetnünk nem segíthetnek. Amazok nem a valóság anyagából s az igazság tartalmával dolgozván, bármily tetszetős formák által igyekezzenek elfeledtetni velünk annak hiát, a mit tulajdonképen várunk tőlök: csakugyan ámitanak, hitetnek s mihelyt e csalfaságukat észreveszszük: a kijátszott szépérzet a boszankodás kellemetlen érzelmébe csap át; emezek egészen a valóság érzéki anyagához tapadván, eszmei tartalmat nem fektethetnek érzékcsiklandó formáikba s nemcsak a tapasztalt hiány fölötti boszankodás negatív, hanem az undor pozitív érzetét is fölkeltik bennünk, mint minden tulfeszített érzék lehangoltságában is szerepel a csömör kellemetlen érzete, s mint az eszmei igazság után sovár szellem az askesis bizonyos mértékével hajlandó sujtani az érzékiséget, mihelyt felsőbb rangot követel magának, mint a milyen a lét foksorozatán megilleti. Sem az idealizmusnak tulhajtott phantasmagoriák útján s mind csupa képekben és symbolumokban való élénk állítása; sem a realismusnak egységbe foglaló, megfejtő és kibékítő eszmék nélküli s épen az érzékiségnek szükségkép undort keltő s lehangoltságot előidéző részletezése tehát műalkotásnak nem nevezhető; az ebben szereplő elemek: a tartalom, az anyag és a forma közül az egyiket, vagy a másikat tulságos mértékben állítván előtérbe mindenik, és így nem egész mivoltunkat érintvén és indítván mozgalomba, keltvén életműködésre — hanem vagy főbbkép képzelemünket, s ekkor eszmére sovár szellemünk és a valósághoz kapcsoltatott érzékiségünk érezi magát megcsalatva; vagy főbbkép érzékiségünket s ekkor képzelemünknek nincs mit egybefoglalnia és eszméinket látjuk kigúnyolva, megtagadva, idealis szépvilágunkból az érdes való rántván alá.

Ellenben az az alkotás, a mely az alkotó elemek teljes részarányosságában, egymást kiegészítő, tartó és hordozó összhangjában, a tartalomnak megfelelő anyag egybehangzó formáiban tudja a realis valóságot idealis igazsággal megtelíteni s az összlegesen (concret) az egyetemeszt állítani elének, fölkeltve képzelmünket, megoldva értelmünk ellenmondásait, fokozva az eszményi felé sovárgó érzelmeinket s megacézolva akaratunkat, méltán követeli a műalkotás nevét, mely az isten megközelíthetetlen való világát szellemünkben teszi megfoghatóvá.

Ezért és ennyiben kutatja és deríti föl az igazságot a műalkotó, a midőn akár a természeti, akár az eszmei szépet, a természeti avagy emberi élet egy-egy darabjának elének állításával, műdarabbá dolgozza föl s alkotja, mivel a mire positiv tudomány soha alkalmassá nem lehet, a mit a pusztá képzelem soha meg nem közelíthet s a hova a mindig egyenkéntiségbe vesző érzékiség el nem mélyedhet: azt az eszmei tartalmat teszi a megfelelő anyag szép formái által kedélyünk számára ingerré, hogy, ha nem láthatjuk, tudhatjuk és érthetjük is a természeti vagy emberi élet ama darabjának benső mivoltát, lényegét, de az inger által fölkeltett érzelmünkben megfogjuk, átéljük, újrateremtjük s így fölébe érezzük magunkat emelve a nyerserejű természetnek és a kínos ellenmondásokkal reánk nehezedő életnek.

Igaz, a művészet alkotásai által történt e fölemelkedésünk, sőt mondhatjuk fölmagasztosulásaink csak ritkák, mint az ünnepnapok az életben és rövid ideig tartók, annál rövidebbig, mert a valódi élv magának az idő tudásának is fölébe emel; de hatásuk oly nagy és mély, hogy valamint az erős világosság képe behűnyt szemünkben is soká utánrezg, ezek is eltörülhetetlen nyomokat hagynak lelkünkben: érzékiségünk érdekességeit letördelik és elsimitják; izlésünket nemes formákhoz szoktatják; figyelmünket az egyenkéntiekről az általánosra fordítják; érzelmeinkbe magasra törő vágyak csiráit ültetik s akaratunkat, a vágyakhoz kapcsolva, eszmei törekvésekre sarkalják, elannyira, hogy tapasztalatunk, sőt értelmünk mind hiában állítja elének a folyton ismétlődő tényeket, melyek szerint a természeti avagy emberi élet hatalmasságai fölött teljesen úrrá válni soha sem tudunk, azért mégis hiszünk amaz erkölcs-vallási magasabb régiók létezésében, a hol minden da-

rabosság egységbe olvad, minden ellenmondás megoldatik, minden igazság kiderül, minden jó és szép leszen, és mi látunk nemcsak rész szerint, hanem színről színre.

Azért nem szakadhatnak a művészetek és a vallás soha ki az emberiség életműködésének folyamatából és tényezői sorából, mivel ily benső és lényegi kapcsolatban állanak egész lényünkkel; s mert pozitív megismerésünk soha azt a természetünkben fekvő sovárgást és törekvést ki nem elégítheti, a melylyel a sok egyenkéntit mindenképen egybefoglalni akarnók, ellenmondásait megoldani kívánnók s magunkat ez érzéki lét uraivá tenni szeretnők: elutasíthatatlanul van rászorulva a művészeti és vallás-erkölcsi megismerés kiegészítő, pótló segédeszközeire, hogy legalább hárman együtt valamennyire elvégezhessék azt a munkát, a melyet a pozitív tudomány és az érzéki élv sikerei közepett ideig-óráig elfeledhetünk ugyan, de a mely alól, e természetöknél fogva tűnő gyönyörök, egészen, még e földi lét körében sem, menthetnek föl soha.

És, ha ily való, mély és igaz a kölcsönhatás a szellem e három felé ágazó, de gyökérben egy tényezői között; ha emberi természetünkben foly, hogy pozitívnek nevezett megismerésünk a művészi és vallás-erkölcsi elemek közrehatása nélkül még aránylagos eredményre sem bir eljutni: nyilván következik, hogy sem a vallás-erkölcsi megismerés nem szűkölködhetik az értelmi és művészi tényezők —, sem pedig a művészet a vallás-erkölcsi és reflexiv elemek nélkül.

Ezért kelle Dowden-re imént kiegészítő ítéletünket ráolvasnunk s azért kell, föltett czélunkhoz képest, most kivonunk a következtetést arra a szerepre nézve, a melyet a vallás-erkölcsi és reflexiv elemek a művészetben, illetőleg a költészetben játszanak.

Szerepök, kétségkívül, minden művészeti ágban megvan, habár a mérték különböző is, melylyel az összhatásban részvételeket kell meghatároznunk. Az építészet alkotásai pusztán anyag-halmazkép állának, ha rendeltetésök czélja eszmei tartalomképen nem foglaltatnék a czélt kifejező formára idomított anyagban s ha épen a czél fogalma nem sarkalná értelmünket, de érzelmünket is a fő és végczél mivoltának elgondolására és átérzésére, a lényeg mélyében és az egyetemesség

csak is érzelmileg sejthető végetlenségében, s ha saját éünk hajloka nem volna mesterséges hajlokra szorulva s ennek példázatakép nem volnánk ellenállhatatlanul utalva hajlokat emelni a hajlokba foghatatlannak, ki maga hajloka az egész érzéki és eszmei mindenségnek. Az angol, ki házáat a maga várának nevezi, nem csak jogi értelemben mondhatja el példabeszédét, mert az építészet alkotásai nem csak polgári, hanem természeti éünk biztosságának és sérthetetlenségének czélját is magokban hordozzák, sőt reflexióra és vallásos áhitatra keltenek a világegyetem mindeneket fedező épületének alkotója iránt is.

A szobrász s még inkább a képiró, kik mindig kiválóan az élet, vagy ellentéte eszméjét próbálják, végetlen számu változataiban, a megfelelő anyag idomaival, kifejezni s az élet fejlődő folyamatának egyetlen mozzanatával egész gondolat- és érzelem-sorozatot visszaadni és fölkeltetni: ha még oly hatalmas és mély, lesújtó vagy fölemelő széépérzeti állapotba ringatnának is műdarabjokkal, csak kontár agyaggyuró és mázólo maradnának, ha nem bírnának alkotásaikba oly tartalmat fektetni, mely az érzelmek változatos scálájának egyik vagy több tagját rezdítvén meg, értelmünket, sőt elhatározásunkat abban az irányban indítják működésre, a mely az élet előnkbe tartott és tárt mozzanatával áll összefüggésben. S mert az élet magában foglalja a végetlen lehetőség minden változatát s kiterjed nemcsak a föld korlátozott terére, hanem átnyúlik a sejtett végetlenségbe: sem a reflexiónak, sem a vallás-erkölcsi érzelmeknek és reménykedéseknek korlátait a művészetek ez ágának körében kijelölni nem lehet.

A mímelés és táncz művészei, a mennyiben művészetekké magasodhatnak s a melyekben már az egyén önmagát teszi, ideiglenesen, alkotása anyagává, tulnyomó mértékben az érzelmeket dolgozzák ugyan föl tartalomká; de, ha ez érzelmeknek sem értelmök nincs, sem vonatkozásuk nem talál lenni az egészhez, nem hogy széépérzetet kelthetnének s valamit kifejezhetnének, de sőt épen szánalmat vagy visszatetszést ébresztenek, mint a szerencsétlen örült mímelései, vagy a részeg bakugrásai.

A zeneművész is, a ki az egyéniség korlátait túllépve, a végetlennak sejtett idő méreteit veszi alapúl s a hang változatait használja anyagúl, hogy eszméinek és érzelmeinek kifeje-

zést adhasson, szintén csak érzékiségünket ingerelné s így szükségkép a lehangoltságot, vagy épen undort idézné elő, ha a legáltalánosabb s legkevesebbé egyediséghez kötött érzelmek visszaadása és fölkeltése útján azokat a bilincseket szétörni nem bírná, melyek a természet titkaival, az élet ellenmondásaival s az egyéni lét félegességeivel nehezednek ránk, tudásunkra és akaratunkra, s melyeket feledtetni, egy időre bár, csak az a harmonia bír, mely e földi zsvajt is az egésznek egységébe olvasztja be.

De bár minden művészet alkotásában — akár az előállító, akár az elfogadó és élvező részéről — egykép ott látjuk a szépérzeti tényező mellett, sőt majdnem alapjakép a vallásos és reflexiv elemet is, sehol e három alkotó: a képzelem, az értelem és az érzelmi-akaratú létkör oly benső, határozott és tisztán kimutatható kölcsönhatásban nem áll egymással, mint a legmagasabb rendű, mert szellemi és anyagi természetű anyaggal rendelkező költészetben, mely e véghetetlenül időmítható anyagba az élet eszméjének nem csak egyetlen mozzanatát foglalhatja, hanem magát a teljes fejlődési folyamatot s nem is csak egy helyhez vagy időponthoz kötve, hanem úgyszólván a végetlenség egészén átkisérve állíthatja elénk s kiválóképen az értelmi és vallás-erkölcsi megismerés egymást kiegészítő adatait tudja a képzelem egységesítő működésével oly kapcsolatba hozni, mely nem csak pillanatra és nem csak feledteti e lét kínos ellenmondásait, hanem állandóan oly magasra emel föl, a melyről beláthatókká és így megoldhatókká, leküzdhetőkké válnak s épen szellemi és erkölcsi lényünk által válnak leküzdhetőkké mind e zavarok, viharok, kínok és félelmek, melyek előbb uralkodtak fölöttünk, s melyek fölött most már mi uralkodunk.

Az egyén magát akarja érvényre emelni mind azzal, a mi ő benne lakozik, hogy szabadnak tudhassa, érezhesse, bármivel szemben is, magát. A szerencsétlenség, a pessimismus lemondása, vagy épen önmegsemmisítése akkor következik el rá nézve, ha midőn a nagy harc eldőltével rabszolgájává kényszerült a sorsnak, az életnek, helyzetének, másoknak, vagy épen saját rosszabb felének. E rabszolgaságból az érzékiség vagy épen erkölcsatlenség ki nem szabadíthat, mert lényünkkel hoz ellenmondásba, mert minden más hatalmasságnak gono-

szabbb zsarnok kezébe ad: a saját várunkba belopózkodott áruló ellenség prédájául dob oda tehetetlenül, mely akna-munkájával testünk, lelkünk organismusát ássa alá, rombolja szét. De nem végezheti e fölszabadítás munkáját az úgynevezett positiv megismerés sem, mely saját vallomása szerint is természeténél fogva is egymagában — a képzelem s érzelmi-akarati létkör segédlete nélkül — mindig csak a jelenségek világáig hatolhat elő, még hypothesis-hidjain át is s így pusztán a maga fegyverével: az értelemmel, csak is az egyenkénti jelenségek végetlen számu adatait lajstromozhatja, de rendszeres, összefüggő egészszé e széthulló láncszemeket csak is a megnevezett és körén kívül eső segítők útján foglalhatja össze.

Ellenben a költészet, mely a positiv tudomány által fölfogott természetet és középpontját, az embert, a képzelem segélyével, a valódi értékek: az érzelmi és akarati kapcsolatok útján egybefoglalva, a lét egészébe, illetőleg középpontjába: a legfőbb eszméjébe olvasztja be s bár sejtő jelzések által megtejtését próbálja s jó szerencse esetén tudja adni e létnek és életnek; a mely a természet egyes töredékeit s az élet ezernyi vivódásait, vágyainkat, reményeinket s a szembetett erők küzdelmes összeroppanásait mind az egésznek egységes voltára akarja és kivételesen tudja vonatkoztatni, s a mely a »sursum corda!« jelszavával a mindig magasabbra istenülő eszmény czélpontját tartva élénk, perczekre bár, feledtetni bírja velünk e földi lét ellenmondásait és szenvedéseit: a fenkölt értelemben vett ποιητης magaslataira emeli első sorban a költői alkotót s vele, arányos mértékben, a költői élvezőt. Ez alkotásban és élvezésben ott szerepel mind az, a mit az értelem a positiv tudományok tisztázott megismerésében a valóságból igazgyanánt visszatükröztetni birt; a mit az érzelem és akarat a vallás-erkölcsi vágyak és elhatározások vonatkozásaiban benmaradó és kiható erők alakjában létrehívni és sarkaló tényezőkké tenni tudott, s a mit a képzelem ez igazságok és erők egységbe foglalásával a világegyetem és lét, a mindenség és istenség egészszével sejtelmileg szétszakithatatlan kapcsolatba fűzni vágy.

És mig a művészetek többi ágai közül mindenik az életnek és létnek csak egyik-másik pontjára és viszonyára; az ürnek,

időnek és anyagnak csak valamelyik határozott formájára s így a világegyetemnek csak egyes részletére van utalva és szorítva: nem az egész embert érintvén és ragadván meg, még csak nem is mindenik érzékünk útján hatván s annál kevesebb érdekelvén egyarántos mértékben érzéki és szellemi lényünket s eme körön belül értelmünket is, érzelmeinket is, akaratunkat is, sem phantasiánk mérhetetlen birodalmának bármelyik országát, megyéjét vagy helységét is: a költészet isten kegyelméből nyert egyetemes uralkodásának korlátatlanságával, illeti és ihleti a lét és élet egészét úgy, mint minden részletét; tartalmát, anyagát és formáját minden mozzanatában, és nincs az ember agyának, szívének, idegzetének egyetlen sejtecskéje és functiója, nincs az universumnak egyetlen atom-szemecskéje, sem az istenség eszméjének egyetlen momentuma, a melyet tárggyúl a költészet ne választhatna, a gondolat és nyelv korlátatlan változatu formájába ne idomíthatna s a képzelem örök és határtalan szárnyalásával az egésznek viszonylatába ne illeszthetne.

Hol marad a tudomány a maga anyagi jelenségével s s felölők jól-rosszúl megalkotott úgynevezett positiv megismeréseivel, míg tapogatózva jár a földön, e határt és korlátot nem ismerő szárnyalás mérhetetlen magasságai mögött! Mi az a győzelem, a melyet e büszke trónkövetelő oly hosszú, nehéz és tiszteletre méltó munkák árán szerzett bámulatos fegyvereivel, az arasznyi emberi élet kényelmesebbé és élvezetesebbé tétele érdekében, a természet fölött nyert, ahhoz a diadalhoz képest, a melyet a mi isten kegyelméből fölként fejedelmi béke-angyalunk, pálma-ággal kezében, ül és az egész világgal folyton, megszakítás nélkül ület, kiterjesztve ez örök diadal-ünnepet az ür és idő egész végtelenségére!

És épen, mivel a korlátatlan nagyságra fokozott e rhodusi colóssus nem csak a két világrészre, hanem a világ két részére: a földre és égre helyezett lábakkal áll megingathatatlanúl; épen úgy feloleli és saját anyagává teszi mindazt, a mit a positiv tudomány, e földről felmutat, valamint magába olvasztja és envérévé szervezi mindazt, a mit a vallás-erkölcsi világnézet az égből sejt és sejtet. A természet és világismeret minden adata az ő rendelkezésére áll. Akármit tisztázott is ki a positiv tudomány az élettelen és élő természet bármely köré-

ben; akármit tudunk is határozottan, vagy csak hozzátétőleg megállapítani az emberiség társadalmi, jogi, állami és magán-életéről, történelmi fejlődéséről, physiologiai, szépművészeti és vallás-erkölcsi állapotáról és hivatásáról, e földi és éghez való viszonyairól — mind, mind anyagivá tehető és tétetett valósággal is a világra szóló nagy szellemek költői alkotásának, és valamint e vég nélkül való tartalom pozitív, avagy sejtő megismerése az örök idők végetlen fejlődése rendén a végetlen fejlődés lehetőségére nyújt kilátást: a költői feldolgozásra kínáló ez anyagnak a képzelem útján történő e költői feldolgozása is a végetlen fejlődésnek ugyanazt a lehetőségét tárja föl előttünk. Mert, a mennyiben az emberi természet alapjellegét változhatatlan tényekben gyökerezőnek ítéljük, amnyiben azt kell állítanunk, hogy a közös talajból fölsarjadzó hajtások: az értelem, az érzelem, az akarat és a képzelem funkciói s ezeknek alkotásai kölcsönösen megtartják egymás irányában viszonyait bármeddig terjedő fejlettségi fokaikon is, s ha arányaik egyen-egyen saját magokhoz mérve változhatnak is, de egymás között összemérve s egymáshoz hasonlítva soha. Ezért igaza van, hát, Dowdennek, a midőn állítja, hogy »a mi egyszer értelmünket, fogalmainkat jelentékenyen módosítja, a kellő idő alatt a művészetet is átalakítja jelentékenyen« — de nem azért, mintha a tudomány a művészetnek, mint ilyennek, föltötte állana, hanem azért, mivel a művészetek s első sorban a költészet képzelem által idomitandó anyagát mint megismerés mindig ő szolgáltatja, s magának és így ez anyagnak változtával és fejlődéssel, ez anyag műdarabbá alakítása is szükségképen változik, fejlődik.

A reflexív és vallás-erkölcsi világnézet elemei, tehát, soha egészen nem hiányozhatnak a művészetekből s első sorban a költészetből, mert hisz akkor épen az egyik lényeges alkotó elem, a tartalom, nélkül szükölködnék a műdarab s vagy csak üres forma-játékká sülyedne; vagy olyan teljesen elkülönített egyenkéntiségbe szakadna, a melynek az egészhez, a mindig csak eszmeileg elgondolható universonhoz semmi köze és viszonya, s így az egyetemesség minden jellege nélkül való concret, egy perczre érdekelheti ugyan érzéki voltunkat, kíváncsiságunkat, hiuságunkat, de a csak eszmében rejlő örök és való

semmi kifejezést általa nem nyer. Még a leginkább, hogy ne mondjuk: teljesen, az alanyiség belkörében maradó lyra s leg-elemibb formája: a népdal is, minden legszerényebb kis műdarabjában is, ezt az egyetemesség jellegét hordozza magán, már akár a természet, akár az emberi élet valamelyik pontjához fűződjk is felölelt és megfelelő formába idomított tartalma, a legmélyebben fekvő alapérzelem: a szerelem egyetemességét szorítsa is egyetlen concret mozzanatba fencsapongó elragadtatása, vagy a mélabús magábazárkozás, avagy éppen a subjectum megsemmisítésére törő kétségbeesés. Van-e szükség reá, hogy ugyanezt mutogassuk az erkölcsi világrend méltóságosan hömpölygő műalakjára: az epikúra nézve, vagy éppen a drámát illetőleg, a mely a katarsist az által viszi keresztül, hogy a való élet egész tartalmát, vivódásait és összeroppanásait az eszmei plastika útján domborítja elénk. Az így felölelt és megfelelő formába alkotott tartalom mindeniknél vagy csak egy magában álló, semmi egészszel össze nem függő, bevégzett töredék s akkor igazán el nem lehet képzelni, hogy ugyan mire jó az égitesttöredékeknek s az emberiség széthulló atomainak ez az óriási és esetlen apparatusa, s igazán el nem lehet gondolni, hogy minek ez az ocsmány önámító hazugság, melyet az ily érthetetlen életben, minden ok és cél nélkül, magunkra engedünk erőszakoltatni s melyet csak azért huroczolunk, hogy beleszakadjunk, — vagy pedig egy-egy olyan alkotó-rész, a mely a maga egyedi bevégzettségének értelmét és célját éppen amaz összefüggésben hordozza, a melylyel az egésznek válik nemcsak elemévé, hanem éppen elmaradhatatlan tényezőjévé, kiegészítő alkotó részévé. Ugyan, az első esetben, micsoda jogcímen hivatkozhatnák együttérző megindulásunkra a lyrikus, midőn érzelmeit az ember-, a természet-, az istenvilág irányában zöngi, ha semmi e világokat világgá össze nem fűzné s ő nem számíthatna ama közösségre, melyet a reflexiv és vallás-erkölcsi világnézet hirdet s mely által a minden idő és minden hely subjectumai az universum létébe illeszkednek be? Mi közünk volna ez eszmei fölfogás egységesítése nélkül ahhoz az evolúcióhoz, melyet az epikus nemzet-, sőt emberiségi öltök létért való harcának egyes kimagasló személyiségei és elementáris küzdelmei által tár elénk, ha maga az evolúció

csak agyrém, enhitetés, látszat volna, ha azok, kik ez evolúcióra és mozgató eszméire életöket tették fel, magok is csak koczák voltak a történet poharában, melyek, ha vakra, ha hatra estek is — ez eséssel egykép *finita la commedia*! ? És érdekelhetne-e a drámai hős katastropháig fokozódott összeütközése és meghasonlása az erkölcsi és társadalmi, az általános emberi igazsággal, ha ez az általános emberi igazság hazugság volna, mert nem létezik; ha hazudnék, a ki követeli a bűnhődést, melyet megsirat s melyben kiengesztelődik és ha hazudnék, vagy érttetlen bolondnak bizonyítaná magát, a ki a nem létezőért maga is készíti és elfogadja a bűnhődést s a lét és maga által bolondot enged magából csináltatni?

Valóban, ha a reflexiv és vallás-erkölcsi világnézet ez elemei nem foglaltatnának elmaradhatatlanul a művészetek s első sorban a költészet tartalmában, akkor csakugyan egy semmi, egy szappanbuborék volna mindaz, a mit a szemfényvesztés őrültjei, magokat és minket hitetve, alkotának; hazugság, hogy ők

Az idők csarnokának keltik

Léptökkel föl visszhangjait. —

s akkor csakugyan igaza van Vischernek, hogy az egész csak üres »látszat«.

Az hát, ezen a ponton, immár nem kérdés, ha van-e helyök a költészetben a reflexiv és vallás-erkölcsi világnézet elemeinek, hanem csak is az állhat problemaképen előttünk, hogy milyen mértékben teheti a művész a legszélesebb értelemben vett e megismerés anyagát műdarabja tartalmává, hogy ne a professor kathedrájába ült légyen be, hanem a szárnyas ló röptével magát s művei által minket, mind magasabb és magasabb régióiba ragadhasson annak az egyetemességnek, a melyről nézve minden egyes megragadott és a képzelem fényével bevont concret egyenkénti, épen az eszmei tartalom kapcsolata útján, az egésznek, az egységnek, az Egynek melőzhetetlen tényezőjekép tűnik föl. A mérték kérdése itt az erő kérdésébe fordul át. Kinek, a mennyi erő adatott, akkora terhet bír emelni, s ha az emelés e munkája, épen neki, oly könnyü, hogy magából a munkából a szemlélő semmit sem lát, hanem teljes figyelmét csak maga a fölemelt és magasra tar-

tott tartalom köti le s ha az egésznek e kiemelt concret része nem csak befejezett kerektség, mint a földgömb Atlas vállán, hanem a végetlen eszmét is határolt formájában tükrözi, mint a harmatsöpp a napot: a művész egy sorban áll a prophetával, ki Isten országának eljövetelét hirdeti, és a bölcsessel, ki Isten teremtett világának¹⁾ jelenségeit magyarázza, mert mindhárom ugyanazt a tartalmat — a létet ragadta meg, csak hogy az egyik értelmével, a másik élő hitével s a művész képzelemével.

És már kicsoda birna mértéket venni ahhoz a phantasiához, mely a földet a teknősbéka háta által tartva látja¹⁾; egy kő- vagy fadarabban istenséget tisztel²⁾; a földet az istenség által halász-horoggal huzatja a tengerből ki³⁾; az embereket a holdból vándoroltatja a földre⁴⁾; a tüzre dobott juh-lapoczkák repedéseiből olvassa ki az ember sorsát⁵⁾. Hol van határa annak a képzelemnek, mely a Dzsagernat-cultus rémségeit formálta ki⁶⁾; a világ tengelyét az Igen-nem tüzoszlopában látja⁷⁾ vagy a létet a nem-létben (Nirwana) képzeli magának⁸⁾; mely a Tsinevád hidját építi a Tanafur-lélek számára a pokol fölé⁹⁾, vagy kutyafejéről ismeri Anepu istenét¹⁰⁾? Vagy hol szakad meg ereje annak a phantasiának, mely szerint a Világfa három ága az Asok-hoz, emberekhez és Hirmthursokhoz (óriások) ér; alattok fakad az idő és a bölcsesség, Mimir, forrása, s a harmadik a Hvergelmir, a kigyók mocsara, fölött áll; gyökerei a mélyben, csúcsa az égben, a felhők: levelei, a csillagok: gyümölcsei¹¹⁾? Ez az a képzelem, a mely a világ teremtését a Genesis szépen példázó előadása szerint

¹⁾ A Lenape-indiánok hite.

²⁾ A fetis-imádok szerint.

³⁾ A dél-tengeri szigetlakók így képzeltek a saját szigetük teremtését.

⁴⁾ Az eszkimók.

⁵⁾ A saman-hit.

⁶⁾ A bramanizmusban.

⁷⁾ A chinai hit szerint.

⁸⁾ A buddhizmusban.

⁹⁾ A parsizmus borotva-élű hídja, melyről a Tanafur (bűnös) lélek rémkinok poklába szédül.

¹⁰⁾ Aegyptom véd-, vagy határ-istene.

¹¹⁾ Az éjszak-german mythologia szerint.

ábrázolja ki; a mely a görög istenek alakjaival népesíti be az Olympust, az erdőket, folyókat, barlangokat, a tengert és a föld mélyét, a termő földeket és a gyümölcsös kerteket, a tudomány és a művészet csarnokait s a házi tűzhelyet. Ez, a mely a görög csoda-regék jelképes műalkotásainak egész hosszú sorát teremté meg; a mely Prometheust, Heraklest, Theseust, az Argo hajósait, Iliont és ostromlóit, Odysseust, útítársaival és syréneivel, mind, mind szívünk drága barátaivá tette; a mely az ezeregy éj bűvös világába, Firduzi hős-alakjai közzé, a régi Edda monda-köreibe, a Nibelungok ádáz harczaiba, Ossián ködeibe, Dante poklába, vagy Milton paradicsomába elvezetett bennünket. Ez az a phantasia, a mely a lelánczolt Prometheust, Elektrát és Antigonet vagy Phaedrát megrázó gyászvégeztőkben élénk állítá, avagy Julia és Hamlet fölött sirnunk kényszerített.

De bármily kiszámíthatatlan mértékű és korlátatlan lett légyen is a képzelemnek az az ereje, mely a végetlen számu szellem-alakok egész táborával ajándékozá meg ez ideig az embe-riséget, s próbált belepillantást nyújtani a lét benső lényegébe, a mely a positiv tudás látó szemei elől ama hétszeres fátyollal van letakarva: kivétel nélkül mind az a reflexio, az a vallás-erkölcsi világnézet szolgáltatá a phantasia e formái számára a tartalmat, a mely az egyetemes lét, az emberi élet jelenségeiről bennünk alakult képzeteket ragadja meg, dolgozza föl és viszonyítja egymáshoz s próbálja valamennyit egy összefüggő egészszé szőni össze, hogy bár valamelyes értelmet vonhasson ki e látszó összevisszaságból, melynek labirintusában a positiv tudás el nem igazíthatja, úgy hogy ha az ember magáról és a létről kétségbeesve lemondani nem akar, vagy nem mer: a vallásos hit, az erkölcsi merészség és a fenszárnyaló phantasia biztató, csábító, kibékítő és sejtető vezérfonalához kénytelen folyamodni.

Hogy világnézetünk teljessé és összhangzatossá tételének e kisegítő módjai s első sorban a művészet és különösen a költészet csupa hitetés és üres, alap nélküli káprázat volna, mely amaz idézet szerint »igaznak nem igaz, mert az a legigazibb költés, a mely legjobban ámit«, vagy, hogy másik idézetünk szerint, csak épen »látszat« volna, a mely »csalfa és

hazug s olyan valamivel kápráztat, a mi nem valódi, a mi nem igaz» — ezt igazoltan csak az állíthatná, a ki megelőzőleg be tudná bizonyítani, hogy maga érzéki felfogásunk is, és annyi-
val inkább úgynevezett pozitív tudásunk egész köre magát a
tényleges valóságot, lényegét, alapját, okait és összefüggését a
bizonyos igazságnak megfelelően derítette föl és határozta meg
s a ki, ennek sikerülte esetén, azon felül még hajlandó és kész
volna végkép és örökre lemondani érzelmeink és akaratuink
rejtelmes problémáinak még csak fölvetéséről is; a ki megtudná
tiltani magának, hogy ne is gondolkozzék e lét mivoltáról, alap-
járól és céljáról, az ember eredetéről és rendeltetéséről, az
erkölcsiség lényegéről és feltételeiről, a családi, társadalmi és
emberiségi kapcsolatokról; s a kit rettenetes sorsa elég szeren-
csétlenné tudna tenni, hogy ne bírjon sovárogni amaz eszményi
létkör felé, a hol a szép és jó egyetemes egysége mindazt a
rútát, gonoszat, mindazt a visszásságot és ellenmondást talán
kibékítheti, mely e kiegészítő módok nélkül sujtja, gyötri és
majd-majd kétségbeejt mindazokat, kik e földön az érzéki-
ségbe veszett állatnál valamivel többnek gondolják, hiszik, ére-
zik magokat. S mert ember még olyan nem született, a ki, a
gondolkodás e színvonaláig emelkedve, minderről teljesen és
végkép le birt volna, a megőrzülés avagy az önmegsemmisítés
nélkül, mondani: ezért vitathatjuk bizton és a megczáfoltatás
lehetőségének föltétlen kirekesztésével, hogy a szépérzet ép
oly természetes alkotó eleme az embernek, mint a vallásos
érzelem valamelyes formája, vagy az igazság keresésének el-
lenállhatatlan ösztöne, és hogy a szépérzetnek akár kiható és
igy alkotó, akár benmaradó és így elfogadó míveletei s első
sorban a productiv avagy receptiv költészet a reflexiv és val-
lás-erkölcsi világnézet elemei. nélkül soha, sehol nem szüköl-
ködhetnek.

Talán e helyen nem merészkedtem fölöttébb messzire, a
midőn fölvelt tárgyam kifejtésére és igazolására a kérdést min-
den oldalról megvilágosítani igyekeztem. De úgy tetszett ne-
kem, hogy nem annyira Longfellowért, kinek művei magokért

beszélnek, hanem inkább magunkért, kik legnagyobbbrészt fatalisticus egykedvűséggel szemléljük a positivismus hinárjának lelkületünkben való terjedését, szükség volt rá, hogy ismét nyílt bátorsággal szemökbe mondassék a mai világ bölcseinek bölcseségek korlátozott és sekélyes volta, nehogy a protestatio hiában, korlátatlan uralkodóknak képzeljék magokat a szellemvilág körében. Mert, mint a nem zavart tó felületén sejtenként és szálanként mind tovább és tovább terjed a hinár s a vizet nem csak színén zárja el az elevenítő lég szabad érintkezésétől, hanem mélyén is át-meg átszővi-fonja s peshedését idézi elő: a fonszárnyalásra tunya és tehetetlen positivismus világnézete mind jobban és jobban elzárja a tétlenségre és önelégültségre is hajló szellemet isten szép szabad egétől, a mely a magasba hívhatná s megkötözve megzsibbasztja és egyetlen irányban engedi csak korlátozott működésre, hogy a földi por és sár s a ma és holnap szükségeinek körén túl se ne láthasson és sejtessen egyebet, se ne törekedhessék és epedhessen egyéb után.

E sejtelmiek és epedések egyik legmélyebb accorból szóló és legédesebben zengő újkori költője bizonyynal Longfellow, kinek az imént kifejtett egyetemesség szempontjából nem kisebbségére szolgál bírálói ítéletének amaz egybehangzó vonása, mely költészetében semmi amerikaiasan sajátosat fölfedezni és kiemelni nem tud, hanem az emberiség poetájakép állítja őt oda. Ha azon az áron történnék e jellemzés, hogy a philosophiai elvont gondolat-kör határozatlanságaiba veszne el a költő s alkotásai a szépség egyik legfőbb bélyegét: a concret egyediséget volnának kénytelenek az egyetemesség kedvéért feláldozni; vagy, ha a tulhajtott idealismus ködalakjaival kápráztatnának, a helyett, hogy a valóság realis mozzanatai kapcsolatában próbáljanak az egységes világnézet idealis magaslataihoz ragadni: e nyilatkozat többet foglalna magában a gáncsból, hogysen a dicséretből. De akárhol nyissuk is föl e köteteket: az egyetemességhez törő fenszárnyalás nem a határozott egyediség és a realis valóság rovására történik, s a reflexív és vallás-erkölcsi világnézet elemei nem különvált adagok szerint foglaltatnak ez alkotásokban, hanem átszűrődve-fonódva olvadnak a tartalomba át s a képzelem varázsleplén úgy csillannak keresztül, mint a kristályüvegen a villam-ív

sugárai. — »Midőn« *Az éj szavai* (1839) és a *Balladák* (1841) — mondja egyik életirója ¹⁾ — ismeretesekké lettek, mindenki úgy érezte, mintha valamely új bolygó hosszabbította volna meg a félhomályt. E költeményekben valami enyhe, komoly, de vigasztaló sugár ragyogott. Minden osztály érezte ezt. A philosophus szent nyugodtságukban és megingathatatlan hitökben tudománya legkielégítőbb eredményét szemlélte s a szegény tanulatlanok szíve öntudatlan vonzódott amaz isteni összhang felé, mely elfeledteti velök keserveiket.«

Ime harminczkét éves korában kiadott első kis költeményfüzetében, *Az éj szavaihoz* csendített előhangjában, már valóságos és öntudatosan megalkotott programját találjuk költészetének, mind a mi illeti az életcélt, melyet magának, mint költőnek kitűz, mind pedig a concret tárgy fölfogására s a képzelem által való idomítására nézve. A költő a boldog, ábrándos ifjúkor andalgásaiba tekint vissza :

Szép volt zöldelő fák alatt,
A lágy szellő lehén,
Feküdni erdő pagonyán —
Az ágak, hol lehajlanak
S átrezg a lombok sátorán
Váltva az árny s a fény ;

Vagy, hol a lomb át nem ereszt
Egy napsugárt sehol
S a sűrűn egybeszótt levél
Építve rézsutos ereszt
Beföd, mint enyhe ház-fedél
S öröklő árny honol...

A kiindulás hát a való természetből történik, de már e visszaemlékezések is magasabbra vezetik, mert :

Fény-látományban szállt elém,
Mi nem hal meg soha —
Száz gondolatban forrt fejem,
A mint az égbolt peremén,
Mint gyors hajók a tengeren,
Felhők usztak tova ;

---

¹⁾ Francois H. Underwood. *Henry Wadsworth Longfellow. A biographical Sketch.* 1882.

S az ifjú lélek álmai,
 Mig él ábrándja még :
 Följegyzett sok csodás dolog,
 Szenteknek hagyományai,
 Ős-régi krónikás dalok
 S agg szerzetes regék..

A természet elringató puha kebelén is már száz gondolatban forrt hát feje s már akkor, az ifjú lélek még eleven álmai közé, a följegyzett csodás dolgok, a szentek hagyományai, a krónikás dalok, a szerzetes regék szövődtek — a mint negyven évnél jóval hosszabbra terjedt költői pályáján e gondolatköröket oly teljesen s oly következetes hűséggel adatott neki alkotásaiban át- meg földolgoznia és mélyen sejtelmes phantáziája varázslatával »a félhomályt meghosszabbítania.«

És, folytatva az *Előhang* gondolat-menetét, az ábrándos ifjuságba visszatekintő érett férfiú is elmondhatja :

— — — — —
 »Érzem itt is az áramot,
 Mely körül folyja fényesen,
 Zöld álom-országban, amott,
 A dal szent szigetét. . «

Megint vágyik hát az erdő ölelő karjai közé, megint fürdik a természet örömeiben —

»Benned, te lengő üde lég,
 S komoly erdő-magány !
 Komoly és néma, tán mivel
 A természet kulcsolt kezét
 Esti imára fogta fel. . .
 S én is imádkozám.

»Előttem hajlott mind alább
 Setét fenyő fasor ;
 Az ágak, mint a legyező ;
 S az áttörő sugár-nyaláb,
 Mint kékbe játszó köd-eső,
 Fény-csikot csíkra szór.

»S fáradt agyam előtt lebeg
 — Gyors záport ontva rá —
 Ábrándos szép gyermek-korom. . .

Veri a nyári permeteg
 Az ért kalászt, mint egykoron
 Virágít áztatá.«

De mind hasztalan sovárg vissza e szép ábránd-világba
 — már nem a virágot, hanem az érett kalászt veri a nyári
 permeteg, a gyermekkor tünde képe elszállt s távol hangok
 zöngenek :

— — — —
 »Más munka vár terád !

»Bened, mit élő víz locsol,
 A dalnak szigete ;
 Ábránd nézi a menny-lakot
 Mindig tárt pillái alól,
 Szent eszmék ott a csillagok
 S angyal-szárny föllege.«

A csoda-dolgok, szent hagyományok, krónikás dalok és
 szerzetes regék szent eszmékké változtak, melyeket a soha le
 nem záruló pilláju ábránd csillagokképen lát az égen, melynek
 fellege is angyal-szárnyakból áll ! És a távol hangok az élet
 rettenetes valóságát rajzolják a kiábrándult költő elé :

»Tudd meg, már nem zöngi dalod
 A hó-födött hegyet,
 A bűgó erdő pagonyát
 S a szökdelő csermely-habot,
 A melybe lehajol az ág,
 Hogy lássa az eget.

»Más erdő van : vas ágai
 Zúgnak, hogy szörnyűség !
 Rajt át óriás folyam halad
 S ki bele tud pillantani :
 Büntől setét az ég, alatt
 S nem látni fenekét.

»Az ágat tördeli a szél,
 Fűzik a napsugár ;
 Majd télvihar zúg zordonan ;
 Reményünk hull, mint falevél ;
 A sáppadt ajk szól : »Oda van !
 Ki térhet vissza már ?«

Ime, mivé lett — a reflexio szemüvegén nézve, az egykor oly csábító erdő, melynek legyezős ágai közt fény-csíkok ragyogtak s mely maga is imádkozott! Az ágak vassá változtak s még azokat is tördeli a szél. Milyen szél ez! Hogy ne hullanának reményeink, mint a falevél!? S az ágak többé nem az eget látják a harsogó folyamban, hanem a ki látni tud: csak feneketlen sötét bünt láthat odalenn. Bizony, minden oda van, innen ki térhet vissza már?!

De a költő, kinek pillái mindig tárva, ki a csillagokban szent eszméket, a felhőkben angyal-szárnyakat lát, e kétségbeejtő valóság közepett is tud egy vigasz-szót nyújtani -- ha talán nem is magának, de legalább nekünk, midőn sacrificiummá téve magát, ilyen parancsolatot ír maga elé:

»Nézz hát szivedbe s irjad azt,
Az élet folyamát!
Mi rémit, vagy mi andalít,
Mi könyet, vagy mosolyt fakaszt,
Az éj ünnepi hangjait —
E munka vár reád!«

Talán kissé igen is hosszan sokadoztam az első, e program-költeménynél, de melyet — ha mindjárt az én gyarló fordításomban is — egészen és egyfolytában kell olvasni, hogy üde teljét, művészeti folyamatosságát, concret egyediségét s mégis általános eszmeiségét élvezni lehessen.

Az első és legfőbb, a mi ez *Előhang*-ból lebilincselő erővel kisugárzik, az a propheta-, az a martyrszerű teljes maga odaadás, melylyel a költő legkomolyabban vett hivatásának egész lényét szentelni kívánja. Ez már igazi amerikaiias jellemvonás, a hol az az elv uralkodik, hogy a jó munka egész embert követel s az, a ki *Prometheus, vagy a költő előre pillantása* című költeményében isten küldöttjének érezi magát és szól:

»De a költő, szüz szívének
Jóslatát híven követvén:
Ég kezében a szövétnek
S feltör — fátlán át az éjnek —
Hivatása meredekjén!« —

nem játékszerűl veszi kezébe a lantot, nem az édeskés, lágy szívek elbájolására vágy, hogy a hiú hír hervadó füzereit nyerhesse meg, hanem a kereszt kínaira is kész, tövis koszorúra számít s az éj ünnepi hangjait ellesve, kész azt is zöngeni, a mi könyvet fakaszt, a mi rémit s *ennek* a munkának szenteli magát *egészen*.

A legünnepélyesebb hangulatban, kegyeletos áhitattal lép a költő a művészet templomába. Dante fordításához előszóképen irt egyik sonettjében maga hasonlítja magát a munkáshoz, ki napi munkájára indulva, minden reggel megáll a templom nyitott ajtaja előtt, lerakja szerszámaint kün s belép, hogy a kövezetre térdelve egy halk miatyáukot rebegjen. Nemcsak Dante fordításának óriási és szent munkáját, hanem az ily fölfogással hivatásul választott költészet meredek útját is ily áhitatos felfohászkodással kezdi meg Longfellow s igazán és őszintén írható *Az éj szarai* első lapjára jelszóképen Euripides mély értelmű szavait:

Πόντια, πόντια νύξ,
ὑπνολότετρα τῶν παλοπόνων βροτῶν.
Ἐρεβόθεν ἴθι μόλε, μόλε κατὰ πτερὰς
Ἀγομεμόνιον ἐπὶ δόμον.
ὑπὸ γὰρ ἀλγέων, ὑπὸ τε βομφορᾶς
δοιχομεθ', διγόμεθα.

Euripides, »Orestes« 174—182. v. 1)

A 'szó legnemesebb értelmében fölkeni papnak érezi ő magát, papnak, a ki a szívbe irt evangeliumot van hivatta hirdetni, írva az élet folyamát, feltörve hivatása meredekjén, magát is Isten ama három küldöttje közé számítva s még a zsoltáríróval is vitát kezdve, a miért életünket »puszta álomnak« nevezi, s bár tudja, hogy

»Mind tanulnál, de fut órád
S szived, bármí földobog,
Pergi sirhoz indulóját,
Mint gyász-posztófödte dob« —

1) Isteni, isteni éj!

Gyötrött halandók álom-adója!

Szárnyalva jöjj, ah jer az alvilágból Lesujtva veszve, veszünk!

S szállj az agamemnoni lakásra,

Mert a csapás s kínok közepette

de érzi azt is, hogy az örök időnek szolgál, mert

»Nagyok élte megtanithat :
Jóvá mint lehetek én
S mint hagyhatjuk nyomainkat
Az időnek fővenyén ;

Egy nyomot a testvéreknek.
Kiket éltök árja tán
Hajótörten partra vethet
És e nyom biztat csupán.«

Ő hát nem csügged, mint Dávid, ki nek az eseng fülében, hogy »Por vagy és porrá leszesz«, hanem bár csak arra mer számítani, hogy csupán egy nyomot hagy az időnek fővenyén, de ezt is drága örökül hagyja a testvéreknek, kik hajótörten partra vetve csak e nyomban lelhetnek biztatást.

Im első fölléptekor már tisztában van az étellel, tudja, hogy örök vívódás az egész, s a vas-erdőn végig folyó nagy folyam feneketlen feketeségben a bünt mutatja, de azért meri és akarja hirdetni a szeretet, a vigasztalás, a biztatás örök evangéliumát.

Tudja ő jól és pedig sok millióknál világosabban, hogy

»Bár a lelked rátevéd :
Egy s más végzetlen marad ;
Valami van félbe még,
Várva, míg fölkel a nap.

Ágynál, lépcsőn, küszöbön.
S odakün a kapunál :
Feddve, kérve szembe' jön
S mint a koldus ottan áll« — ;

ő is végig küzdi *Prometheus* drámái költeményében az első égi szikra-tolvaj gyászszorsát ; neki is megvan *Kisértetes szobája*, ő is *Ostromolt városban* képzei magát, harcra *Kihívásnak* érti az éhezők nyögését, míg ő lakomázik, s neki is megjelennek drága halottai a néma éjben — de azért tud, mint a régiek a csillagokból : jóslani a virágokból

»Látva nagy feltámadásunk titkát
Szebb hazánk e jelképeiben ;«

Ő is elmondhatja *A híd*on :

»Már csak a mások keserve
Árnyékozza életemet ;«

az Eumenidák szájába *Pandora*jában ily végszót adhat :

»Jóvá nem lesz a rossz,
A miglen Helios
Tisztító lángján át nem olvadtott ;
Ott nyer — itt a mi veszt
És új életbe kezd
Jobb vágyra, szenvedélyre gyulva ott* — ;

a költészethez, *törbe ejtő* szép Sibyllájához így szólhat :

»Minden áldás, kecs muzsája !
Itt bár vér hullt a mezőre :
Ott a végtelen határa,
Földi nyom, hol még nem jára —
Csak jérünk, tovább, előre !«

és a *Lehetőségek* közt még az is megfordúl agyában, hogy :

»Valahol él tán, iskolát se' látva,
Utcán mezőn egy álmatag fiú,
Kinek fejére élet zaja közben
Száll majd a művész-mester koszorú.

»Ki, mint vezér, az eszmék tenger-árján
Hajós rajával bizton megy elől,
Hogy mit még földabroszra nem rajzoltak
Ama távol partot fedezze föl«...

A költői elhivatás magasrendű színvonaláról alkotott ama kép, melynek elméleti rajzát adni megpróbálám, nem az én alkotásom, tehát, hanem csak halvány másolat, a látnok-költők oszlopos szellem-alakjairól s köztök a Longfellowéről véve, melyet még a gyöngye másoló kéz tétova vonásai sem vet-köztethettek egészen ki fenségéből. Ők magok, a nagyok, veszik hivatásukat ily komolyan s ők helyezik, méltán, egy sorba állásukat a bölcsével és prophetáéval, kik mind a hárman, ha sor-suk kedvezni talál is életöknek, szükségkép martyrjaivá válnak küldetésöknek : magasra emelkedett szárnyalásuk légkörének hidegsége s miudeneknél mélyebben látó tekintetök átható

volta megfagyasztván szívök vérét, a borzadály görcsével rántván össze idegzetök minden szálacskáját.

Minél magasabb szárnyalásuk a vallás-erkölcsi világnézet régióiban, minél átszegzőbb tekintetök a reflexio mélyseégeiben: annál kínosabbnak kell lennie tisztábban-látásuknak, melylyel az emberi élet rejtélyeit, ellenmondásait, megfejthetetlen katastrópháit szemlélniök, érezniök és átéluiök kell.

A lépcső-házi régi óra ketyyenését hányan és hányan hallottuk, de Longfellownak adatott a kínos gyönyör, hogy az elveszett mult »soha többé — mindörökké« zenéjét benne megérezze s fájdalmas-édes dallamában nekünk is eldalolja. A fölfelé törekvés emberfölötti erőt adó hatalmát, kisebb-nagyobb mértékben, mindannyian érezők ereinkben duzzadozni s szenvedtük is valamennyien az elbukás megsemmisítő keservét, de a különös, és művészi tapintattal épen, idegen nyelvű jelszót viselő zászlót tartó ifjat, a mint minden édest, drágát alathagyva, a mind hidegebb magasságokba emelkedik, míg összerogy, csak Longfellow tudta oly elevenen elénk állítani, csak az ő finom hallása tudta meghallani a szellem-szerű hangot, mely

» — hulló csillagként száll alá,
Mínta a mennybolt mondauá :
Excelsior ! «

Falusi kovácműhelyet is láttunk mindannyian, talán el is ábrándoztunk a böffenő fúvó, a kigyózó láng, az izzó vas és a sziporkázó szikrák láttára és hallatára, de az ő reflexiv szelleme kelle ahhoz, hogy a nehéz munkában hat napig álló s a hetediken a templomban imádkozó termetes kovács szoborszerű rajza után így szóljon :

»Köszönöm, derék barátom,
Drága tanításodat !
Sorsunk izzó műhelyében
Ilyen munka vár, fogad,
És üllőjén így nyer formát
Minden tett és gondolat.«

A vallás-erkölcsi világnézet minő mély és élő érzetének kelle ama szívben lüktetnie, a mely *Az arató és a virágok Angyalok nyomai* »A springfeldei arsenal«, *A nap lejárt*

czimű dalokat sugalta a költőnek, vagy már 1842-ben megindítá a rabszolgaság eltörlésére, Chaminghez intézett ajánlással, a költészet sujtoló harcát. És a »Rabszolgaság dalai« czimű sorozatban fölhangzó jajkiáltás az általános emberi jogok érdekében, minő erősen és kibékítőleg csendül vissza negyven év múlva, a költő már halálra vált ajakán, elszenderülte előtt tiz nappal, a Szent-Balás fokán rozsdásodó kápolna-harangokhoz szoltában, melyek csendülésökkel mintha a régi pap-uralom után esengnének, de melyeknek a testében már megtört Long-fellow ilyen leczkét ad:

»Harangok, szent Balás fokán,
Sovárgni kár a mult után,
A mult nem hallja szavatok!
Éj árnya helyett a világ
Útját fényben kerengi át,
Mindenfelé hajnal ragyog!

Az emberiség jövőjébe vetett ez a megingathatatlan erős hit, a vallás-erkölcsi világnézet e megacézoló ereje vezette tollát a költőnek, a midőn a Bowdoin-college 1825-iki osztályának 50-ik évfordulójára az emberi életéről szóló tankölteményét, a *Morituri salutamus* sokat mondó czím alatt, a néhány még életben maradt egykori tanulótárshoz intézé, s a majdnem 70 éves agg, bár jeligéül Ovidius mclabús szavait választá:

Tempora labuntur, tacitisque senescimus annis,
Et fugiunt freno non remorante dies —

a költemény végsoraiban mégis tette, munkára hívja föl őszfejú társait, mert:

»Még nincsen éj; munkánknek terhe még
Vállunkon, bár nem fénylik már az ég;
Maradt még, a mit tenni, merni kell:
Vén fa is kínálhat gyümölcseivel..

— — — — —
Mert agg-korunk' is végzet adta ránk,
Mint ifjuságunk' — más csak a ruhánk;
S azt est, ha száll: kelnek a csillagok,
Miket szemünk nappal nem látlatott...«

A vallás-erkölcsi világnézet e magas színvonala segíté a költőt, hogy *Maccabeus Judás* drámai költeményében

igazságot tudjon szolgáltatni a halálra kintzott zsidónépnek, a lemészárolt hét gyermek anyjának Antiochus Epiphanes föllött; vagy a fehérbőrűek által kipusztított indiánok fenséges regeköreit gyászdal helyett diadalhymnus-szal dicsőitse a Hiawatha énekében; hogy *Az útszéli fogadó regéiben* az emberiség élettörténetének annyi megkapó vallás-erkölcsi mozzanatát állítsa elénk; hogy *Az isteni tragoediában* Jézus három husvétját, életét és halálát oly sajátos naiv formában jelenítse meg; hogy az *Arany legenda* mély értelmű s oly titokzatos mysteriumait tárja föl előttünk; hogy az *Uj-angliai tragédiák* secta-harczainak megrázó katastrópháival indítson meg; hogy a *Pandora képében* az ókori görög világnézet megrázóan jellemző Prometheus-regéjébe a modern művelődés szellemét oly csodásan olvaszsza bele, s bár utánozva a görög karok végzetszavú közbejátszásait, a keresztyén vallás megváltó tanát is hirdetni tudja ez egyik legfenségesebb műdarabjában — hogy, egyszóval, a realis természeti és emberi élet bármelyik mozzanatából véve is kiindulását, minden műalkotását ama fenkölt világnézet alkotó elemévé tudja tenni, a mely az élet és érzélem minden rejtélyét és ellenmondását az isteni szeretet egységébe és egyetemességébe foglalja össze és oldja föl: ahhoz a reflexio ama mélysége, a hit amaz ereje, a szeretet ama heve s a képzelem ama szárnyalása kívántatik, a milyenel, erről az oldalról, a reflexiv és vallás-erkölcsi világnézet elemeit ily mértékben magában foglaló költészet újkori fölkentjei közül, Longfellown kívül, talán, senki sem rendelkezik.

S különösen a szeretet, bár nem föncsapongva lángoló, de állandóan és olthatatlanul hevitő tüze az, a mely Longfellowban elevenen, de mindig egyenletesen, égve, szükségkép a reflexiv és vallás-erkölcsi világnézet választott költőjévé teszi őt.

A szenvedélyes szerelem mindig emésztő lángolása és izzása fölkent költőit, a fenséges örület ez alakjait, oly szűk egyéni körben tartja lelánczolva; annyira egyéniségök egyetlen mozzanatának teszi rabjává, hogy ez egyetlen érzélem s annak egyetlen tárgya körén túl semmi sem létezik, mindent erre vonatkoztat, ebbe olvaszt föl és be, s bármily nemes és isteni formájában is az önzés, bár legemberibb, de legteljesebb alakját tünteti elénk. Megkap és elragad, mert ez önzés mibennünk is ép oly hatal-

mas, ha szót és nevet adni neki úgy és annyira nem birunk is — de embervoltunknak egész gondolat-, sőt akár csak egész érzelmi körét sem elégitheti ki és töltheti be, mert az egyetemes, a közös, az Egy felé hajló természetünkben a szerelem, nemi, vagy akár legidealisabb formájában is, egyetlen, bár hatalmas, olykor mindenek fölött uralkodó, de mégis csak részleges, momentum, tényező helyét foglalja el és tölti be, s e mellett, bizonyos tekintetben e fölött, az élethivatás, a földi és égi vonatkozások, a mély és magas problémák számos mozzanata és factora érdekel, vonz és ösztönöz minden fejlettebb embert.

Ezért idomúl át természet szerint a csak rövid lobogásra hivatott szerelem az állandó, enyhe melegű, nem égetni, hanem éltetni rendelt szeretetté, mely, ha a lényünk legmélyebb régióiba lenyúló gyökérszálakból kihajtott virágzatnak a szerelmet nevezzük, az élet érett, édes gyümölcséhez hasonlítható, mely, ha nem oly varázsos színpompájú és átható illatú is, mint a szerelem szép virága, melyből lett, de értékesebb, zamatosabb és áldásosabb, mert már nemcsak egyetlen egyént fűz egyetlen egyénhez, hanem a család, a népfaj, az emberiség egyetemébe olvasztja bele az individiumot, s az önzés mind erősebb leküzdésével az egyetemes ember-, sőt világ- és istenszeretet universumának polgárává avatja őt. Az így értett szeretet már nem csak isteni érzelem, mint a szerelem, hanem a szó teljes értelmében istenítő, s a kiben a mennyi ebből az érzelemből lakozik s a ki a mennyire ezt valósággá bírja változtatni: annyiban közeledett Istenhez. A mit Jézusról csak tudunk: ennek az istenítő szeretetnek a telje, a tökéletes valósága s ezért imádja őt a keresztyén hit Istenül. A bölcsék, kik az élvezetről, sőt életről az igazság mindeneknél erősebb szereteteért s az emberiség iránti szeretetből mondanak le, ezért oly hódolat tárgyai előttünk. S a látnok-költők, kik a szépnek hűbajos mezében ezt a szeretetet állítják tökélyes alakokban érzékiséghez köttetett fölfogásunk elé, ezért állanak egy sorban, az emberiség igazi jótevői között, a vallások prophetáival és a tudományok fölönt hőseivel.

Longfellow lantján talán a legerősebb húr épen ennek a szeretetnek van szentelve. A szerelmet, a maga lyrai egyediségében, alig is zöngi. Mindössze egy fiatalkori összes kiadásából

ki is hagyott, költeménye, *Gázsadal egy névtelen sirnál* s az *Egy napsugár* című, első nejéről, nevezhető szerelmi költeménynek, de mindkettő már csak halotról szólva. Kisebb epicus költeményeiben, a *Spanyol diák* című vigjátékában. *Pandorában* önként érthetően is nyer a szerelem hangokat. de a szeretet, mondhatni, összes művein átsugárzik s legtökéletesebben, természetes, a szeretet alapformáját; a családot rajzoló és dicsőítő műdarabjain.

Nem tudnám, a családi élet legtisztább és legigazibb gyönyöreit ki zöngte volna tisztábban és igazabban Longfellownál. A mint ő a családias szeretet számtalan jellemző vonását, bájos egyszerűségét, feláldozó önzetlenségét, magoodaadó egyetemességét, talán legszebb alkotásaiban elragadtatva és elragadóan, komolyan és játszian, élénk tárja: a vallás-erkölcsi világnézet, az általános szeretet prophetájává avatja őt, olyan prophetájává, a ki a maga családjá szeretetét az egész emberiség családra kiterjeszti s nagy és szeplőtelen szívébe a világot foglalja be. Az egyedi — gyűjteményemben amúgy is majdnem kivétel nélkül mind olvasható — ide vágó költeményekről nem is szólva: midőn *Maccabeusában* Antiochus Epiphanes a hét zsidófiú anyját, kinek füle hallatára mészároltatta le hat fiát, azzal gyötri, hogy a hetediket életben hagyja, sőt tanácsosává teszi, ha a zsidóanya ráveszi legkisebb, legkedvesebb Sirionát, hogy apái hitét megtagadja: nemcsak az anyai szeretet legrettenesebb katastrópháját állítja élénk, hanem a vallásos meggyőződés, az Istenhez való hűség, az egyetemes emberszeretet oly mélységes érzelmeit is rajzolja, s oly elementaris terhet rak rajzával az olvasóra, hogy majdnem leroskadunk alatta, míg az anya és fiú szilárdsága s majdan a »vér betegévé vált« szörny bukása kiengeszteli fölháborodásunkat.

Az anyát s a gyermeket, a férjet és az apát, a ki oly hiszen s a realis szeretet oly melegével, de mégis oly általánosító idealismussal tudja élénk állítani, mint Longfellow: csak az viheti át aztán istenítő szeretetét az egész emberiségre, a világra, létre és istenre, hogy reflexiójának egész tartalmát a vallás-erkölcsi világnézet kiengesztelő képébe foglalja s bár siratja az emberi nemet gyarló és bűnös voltában, de mégis tud reményleni benne, mert hiszen istenben, és a nagy pro-

blema fölött töprengve, kínos vergődései közepett is ily regét tud zöngeni:

Sandalphon.

Hallottad-e az űs Talmud-regét.
Melyben a hívő Rabbik hirdeték
A lég határtalan honát?
Hallál-e Sandalphonról valaha.
Róla, ki az imádság angyala,
Ki hord fején dícs-koronát?

Az égi város előtt ottan áll,
Mint egy szobor, a külső kapunál,
Ama fénylétrán legfelül,
Melyet — rajt' számnélküli angyalok —
Lát vala Jákob, hogy elszunyadt
Ott kün a pusztán egyedül.

A szélnek és a tűznek angyali
Egy hymnust bírnak csak is dallani
S dalukkal éltük is kihál;
Kioltja a hön égő ábitat,
Miként a lantnak húrja megszakad
A zene bongó hangival.

S Sandalphon áll: e szárnyaló dalok
Meg nem ragadják, némán andalog,
Szemében semmi tűz nem ég;
Holt angyalok közt halhatatlan ő:
Hallgatja ott a letről feltörő
Hangoknak suhogó nesztét;

Miket a hívő lelkek küldenek.
A kik sohajtva kérik az eget
S imájok lángra kelve száll;
Miket az égre megtört szív röpit
És kik sulyos keresztjüket nyögik,
Mig roskadoz a gyöngye váll.

S ott összegyűjti mind e sok imát
S belőlük, im', kezében lesz virág,
Egész bibor-piros füzér;
S az örök élet városának ott
Utczáira az édes illatot
Besöpri mind a könnyű szél.

Oh, jól tudom, legenda az egész,
Csak képzelet, mese, ama regés
Rabbinus-tan ábrándja csak ;
De mégis, ez az ősi hagyomány
E szép babona — ép' azért talán --
Úgy kísért, ah úgy megragad.

Éjjel, ha nézem ablakomon át
Az ég boltjának fényes csarnokát,
Rajta szikrázó csillagok :
Ott áll közöttük méltóságosan
Sandalphon angyal, szárnya megsuhan
S a ködös távolban ragyog...

S érzem, hogy e rege egy rész a szív
Éh szomjából, a mint küzködve vív
S örült agyának tüze ég,
Esengve a tiltott gyümölcs után,
Az édenbeli arany alma-fán,
Enyhitni kínos láz-levét...

Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l. 40 kr. — IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l. 20 kr. — V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartottgyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól 15 kr. — VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l. 30 kr. — IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. Szám. Emlékezés. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. — VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól. 1876. 97. l. 60 kr. — X. Sz. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól 10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól. 10 kr. — II. Szám. A manduk szertartások könyve. Bálint Gábortól 10 kr. — III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól 20 kr. — IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékezés. Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékezés. Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól. 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 20 kr. IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos, magyar-sínai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól 10 kr. III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolata Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól. 10 kr. — V. Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól. 30 kr. VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára 30 kr. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékezés. Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól. 10 kr. — X. Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól. 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenőttől. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvidtól. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágosttól. 1 ft. — V. Emlékezés. Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól. 10 kr. — VII. Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben. Mayer Auréltól. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Dr. Ábel Jenőttől. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr. — X. Beregszási Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló Imre Sándor r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. Budentz J. r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. Dr. gróf Zichy Ágost l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. Vámbéri Ármín r. tagtól 30 kr. — V. A Kún- vagy Petrarkacodex és a kúnok. Hunfalvy Pál r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag fölött. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. Barna Ferdinánd l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája. Dr. Ruzsicska Kálmántól. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. Barna F. l. tagtól. 30 kr. — X. Lessing mint philologus. Dr. Kont Ignácztól 30 kr. — XI. Magyar egyházi népénekek a XVIII. századból. Székfoglaló. Bogisich Mihály l. tagtól 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. Simonyi Zsigmond l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) Simonyi Zsigmond l. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar lúnmunda. (Székfoglaló.) Heinrich Gusztáv l. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szömi irodalmi társaság. Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — IV. Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) Joannovics György t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. Ballagi Mór r. tagtól. 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophocles tropusaival. Míveltségtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) Dr. Petz Vilmos tanártól. 60 kr. — VII. Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Szász Károly r. tagtól. 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. Bogisich Mihály l. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. Jakab Elek l. tagtól. 50 kr. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kultag felett. Dr. Heinrich Gusztáv l. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. Bartalus István l. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) Bánóczy József l. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. Bartalus István l. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. 50 kr. — V. A csuvasokról. Vámbéry Ármín r. tagtól. 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól 20 kr. — VII. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignác l. tagtól. 10 kr. — X. Vámbéry Ármín »A magyarok eredete« című műve néhány főbb állításának bírálata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvör. Ballagi Mór r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. Vámbéry Ármín r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. Dr. Kont Ignácztól. 60 kr. — II. Szombatos codekek. Dr. Nagy Sándortól. 30 kr. —

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA: I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymológia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjára.

IRTA

Imre Sándor,

a m. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM: Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.